

Balkanizam kao profit u filmskoj industriji

Brkić, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:943018>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Lucija Brkić

Balkanizam kao profit u filmskoj
industriji
ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2022

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kulturalne studije

Lucija Brkić

Matični broj: 00090867034

Balkanizam kao profit u filmskoj industriji

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij kulturologije

Mentor: izvr.prof.dr.sc Vjeran Pavlaković

Komentor: dr.sc. Boris Ružić

Rijeka, 2022

IZJAVA O AUTORSTVU

Ovime potvrđujem da sam osobno napisala završni rad pod naslovom:

Balkanizam kao profit u filmskoj industriji

i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (bilo da su u pitanju mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni članci, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime:

Datum:

SADRŽAJ

1. UVOD.....	5
2. BALKANIZAM.....	7
2.1. GLAS NARODA.....	9
2.2. „MI SMO BALKANCI“.....	11
3. BALKAN NA EKRANU.....	17
3.1. PODZEMLJE.....	21
3.2. NIČIJA ZEMLJA.....	24
3.3. U ZEMLJI KRVI I MEDA.....	28
4. ZAKLJUČAK.....	32
5. POPIS LITERATURE.....	34
6. MEDIJSKI IZVORI.....	35
7. PRISTUP ANKETNIM ODGOVORIMA.....	35
8. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI.....	36

1. UVOD

Balkanizam, u općem shvaćanju, označava diskurs „kojim se stvara stereotip o Balkanu kao području nižega civilizacijskog stupnja u odnosu na Zapadnu Europu“¹ Pojam je skovala Maria Todorova, nadahnuta pojmom orijentalizma, tvorca Edwarda Saida, a o kojima ću više govoriti u kasnijoj razradi. Široko (i bez daljnjeg istraživanja, površno) shvaćanje nalaže kako se zajedničke točke ova dva pojma, orijentalizma i balkanizma, nalaze u stereotipnom shvaćanju istih, a od strane Zapada. Pa se tako koncept jednog ili drugog gleda kao izvorišna točka primitivizma, barbarstva, svega onog ne-europskog, ne-zapadnjačkog. Kada je riječ o Balkanu, kako se ipak njime bavim u ovome radu, teško je odrediti granice njegova pojma, diskurs njegova postojanja. Međutim pojam i koncept balkanizma, dakle Balkana, ne pripadaju samo akademskoj zajednici i elitističkoj skupini, već je prisutan i u svakodnevnom, kolokvijalnom govoru. Postoji u shvaćanju nas samih, u načinu govora, komunikacije s drugima, u predstavljanju vlastite persone, načinu na koji gledamo svijet oko sebe. Ovaj diskurs ne pripada samo Zapadu, kao polaritet svega onoga što on je, te načinu na koji on doživljava i shvaća Balkan, već on pripada i Balkanu, gdje on sam prihvaća taj diskurs i sukladno tome može ga „okrenuti u svoju korist“. Čineći to, Balkan dolazi u mogućnost „nuđenja Zapadu“ komercijalno stvarajući profit od vlastite slike, a unutar unaprijed postavljenog okvira.

Kroz ovaj rad obranit ću tezu kako balkanizam može poslužiti kao vrsta profita na primjeru filmske industrije, a kroz tri filmska naslova: „Podzemlje“, Emira Kusturice, „Ničija zemlja“, Denisa Tanovića, te „U zemlji krvi i meda“, Angeline Jolie. Od mora filmova koji se dotiču teme Balkana, prate nasljeđe ratova među balkanskim zemljama, ili se pak koriste obilježja balkanizma unutar vlastitog narativa, odlučila sam se za ova tri naslova iz nekoliko razloga. Također, termin profit ovdje koristim kao sinonim napredovanja te određene dobiti, u što spada prihvaćanje filma od strane filmske zajednice, a koja se očitava u dobivenim (i značajnim) nagradama, osim u zadnjem slučaju, odnosno na primjeru filma „U zemlji krvi i meda“, gdje se profit balkanizma očitava u personi redateljice filma, te njene globalne popularnosti.

¹ Struna (2011) *Balkanizam* Hrvatsko strukovno nazivlje (<http://struna.ihjj.hr/naziv/balkanizam/22563/>)

Svaki od navedenih naslova ostvari su neki komercijalni uspjeh; „Podzemlje“ je film koji je među prvima „prodao“ balkansku kulturu Zapadu, na način koji Zapad doživljava Balkan, a potencijalno i fetišizira, a što potvrđuje karijera Kusturice i Bregovića. „Ničija zemlja“ daleko je najnagrađivaniji film ovih prostora, što potvrđuje i nagrada Oscar za najbolji film na stranom jeziku 2002. godine. „U zemlji krvi i meda“, za razliku od „Podzemlja“ koje je osvojilo Zlatnu palmu u Cannesu 1995 ili „Ničije zemlje“ koja je nakon brojnih nagrada bila okrunjena Oscarom, ovaj nije osvojio „svjetski poznate“ nagrade, ali je u režiji veoma poznate osobe, američke „ikone“, Angeline Jolie. Iako Balkan ne označava samo Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu te Srbiju, moj rad najviše se posvećuje njima, obzirom na pristupačnost radova, kao i kulturnog nasljeđa istih, a na ovim prostorima.

Osim samih filmova, analize istih, te stručne literature, odlučila sam provesti anketu na temu balkanizma te filmova kojima se bavim u vlastitom radu. Ipak, većina sudionika pripada hrvatskoj nacionalnosti te su u dobi između osamnaest i dvadeset pet godina. Anketa za cilj ima ustanoviti stav balkanskog stanovništva o Balkanu, što on za njih predstavlja, te kako doživljavaju filmove koji se bave istim. Rezultate ankete koristit ću kao potporu vlastitim argumentima, ne bih li potkrijepila tezu rada. To se ponajviše odnosi na poziciju Balkanaca/ki kao Drugih te kako takva pozicija utječe na izgradnju osobnog identiteta što (potencijalno) rezultira identifikacijom s pojedinim filmskim naslovima, kao što će se pokazati u slučaju sa navedenim naslovima.

Za početak ću definirati što Balkan zapravo jest, sukladno tome balkanizam kao vrsta diskursa, Zatim ću prikazati demografske podatke same ankete, a njezini rezultati pratit će svaki sljedeći podnaslov rada. Nakon toga, ću istražiti što nas to čini „Balkancima“, a zatim se posvećujem analizi filmova, sljedećim redoslijedom: „Podzemlje“, „Ničija zemlja“, „U zemlji krvi i meda“. Takva raspodjela logična je što zbog kronologije nastanka samih filmova (1995, 2001, 2011), ali i zbog fluidnosti tematika te argumenata.

Autori knjige „Polutani dugog trajanja: balkanistički diskursi“ govore kako bi se: „Balkanizam tako mogao objasniti kao diskurs koji se „pravi“ da Balkan nije njegova posljedica, već uzrok, postupkom kojim, zapravo, nastoji osigurati vlastito hegemonijsko trajanje“ (Matošević, Škokić, 2014:20). Takav stav pretpostavlja izgradnju balkanskog identiteta obzirom na vanjski utjecaj, ne kao na postojanje istog kao zasebne cjeline. Je li onda to slučaj balkanističkog diskursa; nametnut od strane Zapade, a gradi svoj identitet na istome? Međutim bio on stvoren od Zapada ili od sebe samog, na koji način Balkan

reprezentira sam sebe te u konačnici, može li na taj način profitirati od vlastite slike?

Ukratko, služi li balkanizam kao profit unutar filmske industrije, reproducirajući samoga sebe?

2. BALKANIZAM

Prvo treba definirati što je Balkan, odnosno balkanizam kao takav. Sam pojam skovala je Maria Todorova, a uzevši u obzir njenu inspiraciju, „Orientalizam“ Edwarda Saída, prvo ću se osvrnuti na njegovo djelo. Naime, Saíd se poziva na Gramscia, govoreći kako je njegova ideja „hegemonije, ili prije rezultat djelovanja kulturne hegemonije, ono što orijentalizmu daje snagu i trajnost“ (Saíd, 2008:16). Orientalizam je, po autoru, usko vezan za ideju europskog identiteta koji je „nadmoćan na sve ne-europske narode i kulture. Tu je, zatim, hegemonija europskih ideja o Orijentu, u kojima se ponavljaju stavovi o europskoj superiornosti nad orijentalnom zaostalošću“ (Saíd, 2008:17). Ono što je bitno za izdvojiti jest fenomen Orijenta kao Drugog, odnosno orijentaliziranog, u očima Zapada. Autor nastavlja o istome, objašnjavajući kako je „Orijent orijentaliziran ne samo zašto je otkriveno da je „orijentalan“, u svim onim vidovima koje je prosječan Europljanina devetnaestog stoljeća smatrao općim mjestom, nego i zato što je mogao biti načinjen orijentalnim, dakle što je pristao biti orijentalan“ (Saíd, 2008:15). Iako je ovaj citat izvučen gotovo sa samog početka djela, smatram kako je izuzetno bitan zbog autorovog argumenta kako je Orijent na vlastitu „orijentalnost“ prihvativši diskurs koji mu je bio nametnut, na sličan način kao što je slučaj sa Balkanom i balkanizmom. Balkan pristaje biti Balkanom kakvog ga Zapad doživljava i prihvaća takav identitet kao svoj vlastiti, a što slijedi argument spomenut u uvodu, gdje Matošević i Škokić objašnjavaju kako se Balkan „pravi“ da on kao takav nije posljedica Zapada, stereotipa, određene vrste diskursa. Dakle, kada smo orijentalizam shvatili kao diskurs gdje Zapad shvaća Orijent na određen način, kroz prizmu stereotipa i svega onog ne-europskog, gdje je (i što je) onda Balkan?

Kao što sam prije navela, Balkan ima određene geografske granice. Ako pogledamo povijest, kroz geografske odrednice, vidimo kako je u antici prostor Balkana bio „nositelj napretka i kulturnih vrijednosti“ (Luketić, 2020:23). Primjerice, Grčka nosi titulu „kolijevka civilizacije“, od svoje ideje demokracije, do znanosti itd., no ipak je dio Balkana, a sam balkanizam postavlja premisu kako „bježi“ od civilizacije, već je prije europski izvor primitivnog. Čak i Žižek govori o tom fenomenu, u svom tekstu „The Spectre of Balkan“, gdje Grčka spada pod Balkan, a opet; „Balkan je uvijek Drugi: leži negdje drugdje, uvijek

malo više jugoistoka, s paradoksom da, kada dođemo do samog dna balkanskog poluotoka, opet magično bježimo od Balkana. Grčka više nije sam Balkan, već kolijevka naše zapadne civilizacije“ (Žižek, 1999). Čak i laički možemo zaključiti kako Balkan ima sasvim drugačiju sliku od one kulturne, uzvišene ili pak civilizirane. Katarina Luketić, u svojem djelu „Balkan: od geografije do fantazije“, skoro pa poetično opisuje poziciju Balkana; govori o rtu kao mjestu gdje dolazi do novih spoznaja, svako novo znanje širi se od rta, dakle prema kopnu, ali vrijedi i obrnuto gdje on može biti shvaćen kao margina, gdje ista ta nova znanja, ideje, sustavi nikada ne dolaze do rta, upravo zato jer je na samom kraju. „Europa je rt Azije, a Balkan rt Europe. Prostorno je znači Balkan dvostruka margina, rub ruba...Njegova je simbolička geografija i prostorna potentnost sasvim različita od one europske“ (Luketić, 2020: 22,23) Jasno nam je kako iako prostorno dio Europe, Balkan ipak nije smatran „europskim. Maria Todorova, u svojoj knjizi „Imaginarni Balkan“, objašnjava kako: „Činjenicu da se Balkan opisuje kao „drugo“ u odnosu na Europu ne treba posebno dokazivati. Za Balkan se zna reći da njegovi stanovnici ne mare za norme ponašanja koje vrijede za civilizirani svijet“ (Todorova, 2015:17). Taj argument, odnosno shvaćanje Balkana kao ne-civiliziranog preteča je stvaranju diskursa o istome, u konačnici ostvarenog kao balkanizam.

Taj argument ponajviše možemo pronaći u filmu „Podzemlje“ Emira Kusturice. Iako ću kasnije više govoriti o samom filmu, za primjer bih dala scenu pred sam kraj filma, prije poznate (po nekima i kultne) scene zabave na otoku, gdje svira romska glazba, a alkohol teče u potocima. Naime, u sekvenci koja prethodi, vidimo rat koji se odvija, međutim ne znamo ni tko se bori protiv koga; sve je kaotično, a grad izgleda apokaliptično. Ivan, mlađi brat Marka, ratnog profitera ubija ga štapom dok ovaj bježi od njega u invalidskim kolicima. Markova supruga, Natalija, umire na krilu svojeg muža, kada ih ubija Petrova vojska, tako da jedan od vojnika uzima novčanice iz njihova auta i baca ih na njih, a zatim zapale. Trupla bračnog para vrte se u krug oko raspadnute crkve i raspela, u zagrljaju, prekriveni novcem i plamenom, a iza njih prolazi bijeli konj, gotovo nadrealno. Sam taj kadar već dovoljno opisuje zemlje Balkana, odnosno nasljeđe generacijske mržnje i agresije koja rezultira vječitim ratom. Iako ima mnogo scena samo u ovom filmu koje bi odgovarale prethodnom argumentu, ova ponajviše naglašava primitivizam Balkana o kojem Luketić govori.

Tamo gdje se orijentalizam i balkanizam nalaze u sličnim kategorijama, po Todorovoj razlikuju se po nekoliko bitnih stavki, iako se ja ne bih složila sa svakom od njenih ideja. Po Todorovoj, Balkan je konkretan dok je Orijent neodređen. Nadalje, orijentalizam je metafora

zabranjenog, doživljava ga se u ženstvenom i senzualnom smislu, dok je Balkanu s druge strane pridodan maskulinitet primitivnog i grubog. Iako se polovično slažem s autoričnim argumentom, smatram kako Balkan ipak jest seksualiziran, pogotovo fenomen balkanskog muškarca, gdje je on sasvim primitivan, grub, ali o tome više govora kasnije. Todorova objašnjava kako samospoznaja balkanskih naroda nije kolonijalna, za razliku od naroda Orijenta. Sljedeći argument nalaže kako je orijentalizam u osnovi rasistički, a balkanizam nije kako se bavi bijelcima. Nadodala bih kako je onda balkanizam u osnovi ksenofoban, gdje se sve ne-europsko i ne-zapadno smatra primitivnim, stoga dolazak balkanskog čovjeka u “svijet” opravdan je jedino njegovim “napuštanjem” svojeg identiteta „stranca“ i preuzimanje na sebe sve odlike “europskog”.

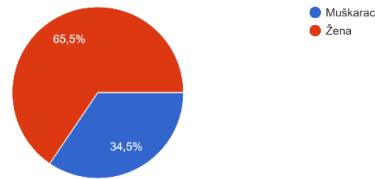
Međutim, ono o čemu nisam razmišljala dok mi Luketić nije metaforički otvorila oči, a to je sljedeće: „Jednako kao što je znanje o Balkanu nastajalo na Zapadu, i sama teorija o balkanizmima također je nastala na Zapadu“ (Luketić, 2020: 90). Todorova je iako porijeklom iz Bugarske, živjela i odrasla u Americi gdje je i pisala „Imaginarni Balkan“. Stoga, tko onda zapravo ima „pravo glasa“ i autonomiju pisati, odnosno govoriti o Balkanu, k tome ga još definirajući?

Pitanje Balkana kao Drugog, možda najbolje opisuju riječi Milice Bakić-Hayden, za koji je, „povijesno neosporno da je Balkan predstavljao kulturno i religijsko Drugo... takva sudbina odredila je percepciju ne samo Balkana kao simbola svega od čega Europa bježi, nego i Europe kao simbola kome Balkan bezuspješno trči“ (Bakić-Hayden, 2006:26).

2.1. GLAS NARODA

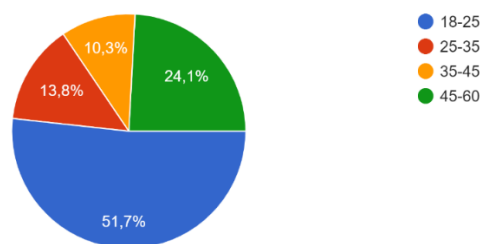
Prije same razrade, prilažem demografske podatke ankete, koju sam provela među ciljanim dobnim skupinama ne bih li saznala događa li se identifikacija nas samih sa diskursom balkanizma. Ukratko, koliko su stereotipi o Balkanu živi, opravdani, ili generalizirajući? Anketa je bila proslijeđena kolegama, prijateljima, članovima obitelji te je na taj način bila proslijeđena dalje njihovim poznanicima. Anketa je bila posve anonimnog tipa, a odgovorilo je trideset ljudi, od čega su pretežito žene.

ROD
29 odgovora

Što se dobi ciljane skupine tiče, vidimo kako je najviše ispitanika u dobi između 18 i 25 godina. Dobne skupine sam podijelila u određene kategorije, odnosno 18-25, 25-35, 35-45, 45-60, kako zanimalo me hoće li biti većih razlika u odgovorima, obzirom na razlike u dobi, no kasnije vidimo kako pretjeranih razlika u odgovorima nema. Ipak, podatak kako je 51,7% ispitanika u dobi od osamnaest do dvadeset i pet godina ne iznenađuje obzirom da je to dob većine studenata na preddiplomskom studiju, a kako i sama spadam u tu kategoriju tako su u istoj i vlastiti kolege, prijatelji i poznanici kojima je anketa bila prosljeđena i koji su odgovorili na istu.

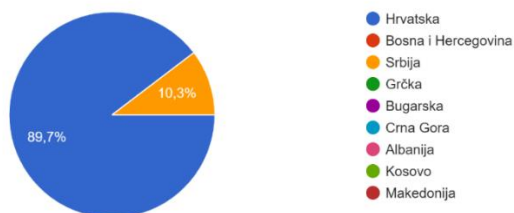
DOB
29 odgovora

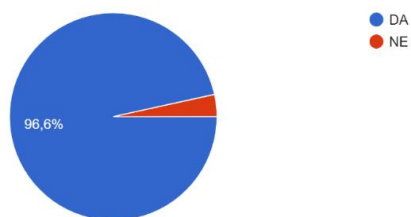
Što se nacionalnosti tiče, zemlje navedene u anketi uzete su po Cvijićevo omeđenju, a na koje se oslanjaju i autori knjige „Polutani dugog trajanja: balkanistički diskursi „, kao i Maria Todorova. Po tome, Balkanom se smatra: Albanija, Bugarska, Grčka, Rumunjska i članice bivšeg Socijalističke federativne Republike Jugoslavije; dakle Slovenija, Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Sjeverna Makedonija.

Većina ispitanika izjašnjavaju se kao Hrvati, no 10,3% ispitanika izjašnjava se kao pripadnik/ca srpske nacionalnosti. Opet, rezultati ove ankete očekivani su zbog moje vlastite nacionalnosti pa tako i sve kontakte kojima je anketa bila prosljeđena, a što se nadovezuje i na sljedeće rezultate koji ukazuju kako većina ispitanika trenutno živi u zemlji vlastite nacionalnosti, što je u ovom slučaju Republika Hrvatska.

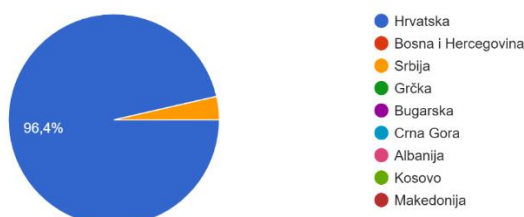
NACIONALNOST
29 odgovora

Živate li u jednoj od prethodno navedenih zemalja?
29 odgovora

Ako je Vaš odgovor potvrđan, u kojoj zemlji trenutno živite?
28 odgovora

Zaključak demografskih podataka jest kako je većina ispitanika Hrvata, s malim postotkom stanovnika srpske nacionalnosti, te kako je malo više od pola stanovnika mlađe dobi. Sukladno tome, rezultati ankete te kasniji odgovori ispitanika dodatno naglašavaju način na koji mlađi ljudi promišljaju Balkan, te balkanizam kao takav. U sljedećim podnaslovima ću koristiti samo neke od odgovora ispitanika, ovisno o tematici podnaslova, a svi odgovori i cjelokupna anketa bit će dostupni na poveznici koja će biti navedena pod literaturom i izvorima. Sada kada su ispitanici kategorizirani, mogu otvoriti temu balkanizma

2.2. „MI SMO BALKANCI“

Kao i svaki prostor, regija i fenomen, ljudi i identiteti koji istome pripadaju podložni su stereotipima od strane drugih. Za Balkan, pa tako i njegove stanovnike i mentalitete, to je sve ono prethodno navedeno što označuje i sam prostor; necivilizirano, ne-europski. Suštinski, poput svega onoga od čega Europa bježi, te „sprema“ u prostor dovoljno odvojen od sebe

same, što povijesno ili u datom političkom, društvenom i ekonomskom kontekstu. „Povijest Balkana se pak interpretira mitski, kao zla kob, kao vrzino kolo užasa iz kojeg Balkanci/ke zbog vlastite naravi, „balkanske krvi i strasti“ nikada neće izaći“(Luketić, 2020:30).

Zanimljiva je činjenica, a koju Luketić napominje u svojoj knjizi, kako je sama riječ Balkan, po popularnom uvjerenju „proizašla iz turskih izraza za krv (kan) i med (bal)“ (Luketić, 2020: 33), što pridodaje spektakularnosti samog prostora u očima promatrača, kao i već unaprijed određenom mentalitetu Balkanca/ke.

Sukladno ovom uvjerenju, naziv filma redateljice Angeline Jolie “U zemlji krvi i meda” dodatno podcrtava „spektakl“ prostora, kao i njegovo reduciranje na gorko slatki temperament i strast, te nasilje koje gori u venama Balkanaca. Međutim, upravo to i vidimo u njenim glavnim likovima, ljubavnom paru na suprotnim ratnim stranama. Danijel je srpski vojnik, a Ajla je ratna zatočenica, muslimanka. Njihov odnos je toksičan, gdje je ona u njegovoj milosti dokle god mu se podaje, a nasilje je prisutno svaki put kada mu se usprotivi, ali to je ipak ljubav, samo su okolnosti krive! Naravno da je to posve krivo shvaćanje, jednako kao i fetišizacija Balkanskih naroda.

Nikola Petković, u knjizi „O čemu govorimo kada govorimo o identitetu?“ daje argument o socijalnim identitetima, za koji smatram da daje dobru podlogu mom daljnjem razmatranju: „...kada počnemo razmišljati o socijalnim etnitetima, pojavljuje se složeniji problem. Razlog njegovoj složenosti može biti sadržan u pretpostavci da nije moguće precizno odrediti ni jasne oblike postojanja ni granice do kojih sežu ekstenzije socijalnih identiteta“ (Petković, 2020:26). Iako autor za primjer daje hrvatstvo Hrvata, smatram da se isto pitanje, odnosno problematika može postaviti i za balkanstvo Balkanaca. Koja je to granica, u krajnosti, postoji li uopće Balkanski čovjek? Možda odgovor na isto možemo pronaći u rezultatima ankete.

Prvo me zanimalo kako bi svoju zemlju opisali stanovnicima inozemstva, a odgovori su većinom poput sljedećih:

„Lijepa zemlja, prekrasne prirode i bogate tradicije ali puna zajebanih ljudi.“	„Jako lijepa zemlja sto se prirode i okoliša tiče ali s broj im političkim i ekonomskim zaostacima.“
„Gostoljubiva, prekrasna, zabavna.“	„Korumpirana, ali lijepa za odmor.“
„Prekrasno, jeftino. Party <i>train</i> .“	„Lijepa za odmor.“

Vidimo kako se u odgovorima ponavljaju određeni izrazi, a pristup opisivanja vlastite zemlje podosta se svodi na ona turistička obilježja, što ne čudi, obzirom kako je u Hrvatskoj poseban naglasak na tom sektoru, pogotovo što se tiče obalnih područja.

Na pitanje kako bi ispitanici opisali stanovnike vlastite zemlje ljudima inozemstva odgovori su sljedeći (a već polako naslućuju stereotipe gdje je srčanost pogotovo naglašena).

„Ugodni, ponekad prijatvorni.“	„Srdačni, gostoljubivi...“
„Veseli, željni druženja i kulturnih događanja.“	„Super ljudi, temperamentni ali dobri u duši.“
„Vole popiti, družiti se.“	„Emocionalni i jako vatreni.“

Na pitanje kako bi Balkan opisali stanovnicima inozemstva, odgovori su sljedeći, a u istima možemo primijetiti naznake balkanizma, ako ne već isti u potpunosti.

„Teško je opisati i objasniti... trebaš doživjeti.“	„Kasnimo za svima, osim u dobroj hrani i alkoholu.“
„Pun etničkih sukoba, ali s dobrom hranom.“	„Sodoma i Gomora.“
„Europski divlji zapad.“	„Emocionalni i jako vatreni.“

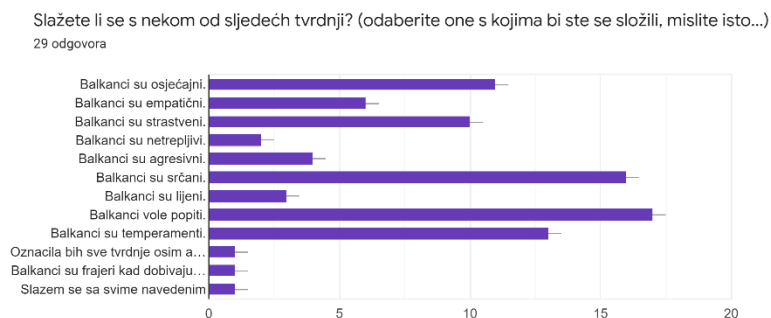
Na pitanje kako bi Balkance/ke opisali stanovnicima inozemstva odgovori su sljedeći:

„Balkanci su otvoreni ljudi veselog karaktera i velikog srca.“	„Lako uvrjedljivi, što više loših poroka "to bolje“
„Balkanci su jako veseli i strastveni ljudi, ali su i temperamentni.“	„Temperamentni, strastveni, zdravoseljačkog humora.“
„Ljubazni, plemeniti, tradicionalni,	„Balkanci su iznimni. I seljačine.“

Kao što sam prije navela, prikaz Balkanaca na „van“, prihvaća teze balkanizma kao takvog. Ali što je sa identifikacijom? Iz tog razloga, sljedeće pitanje odnosi se na to kako bi opisali Balkance/ke sami za sebe, ili primjerice u razgovoru s prijateljima.

„Balkanci su dosta religiozni, ratoborni, nacionalisti/konzervativni, zadrți, neobrazovani, siromašni, znaju se zabavljati, ali uglavnom su "zaostali". Ali imaju dobre/smiješne priče.“	„Ljudi koje svi od Engleza pa do svih danas smatraju glupim, odvratnim itd. u tolikoj mjeri da su sami počeli vjerovat u to“ "glupi Balkanac".“
„Pomalo agresivni, srčani, sa puno problema (što vlastitih, ili "nasljednih.)“	„Seljaci, ali seksi i zabavni.“

Vidimo kako se većina ispitanika zapravo poistovjećuje sa nametnutim diskursom, koji je sada već prihvaćen od onih koji su prvotno Drugi, ali sada postaju „naši“ i „vlastiti“. To također možemo vidjeti u priloženom grafu, gdje su ispitanicima nakon ovih pitanja dane tvrdnje, primjerice „Balkanci su...“ te su mogli odabrati one s kojima se slažu. Odgovori su sljedeći;

Vidimo kako je 58,6% ispitanika odabralo tvrdnju „Balkanci vole popiti“, što ga čini najviše odabranim odgovorom, a slijedi ga tvrdnja „Balkanci su srčani.“, od 55,2% odabira. Zatim slijedi tvrdnja „Balkanci su temperamentni“, 44,8% odabira. Sljedeća je „Balkanci su osjećajni“ 37,9% odabira, zatim „Balkanci su strastveni“, 34,5% pa „Balkanci su empatični“, 20,7% odabira, zatim „Balkanci su agresivni“, 13,8% odabira, „Balkanci su lijeni“, 10,3%.

Dakle, možemo reći kako je balkanac divlji, strastven, empatičan, srčan čovjek. Međutim, on je prije svega; nasilan ili kako odgovori nalažu „ratoboran“. Luketić objašnjava kako je predodžba stoljetnih mržnja i sukoba dovela do slike divljih i nasilnih ljudi, a takva slika „perpetuirala se u medijima i u politici, među obrazovnom elitom i među „običnim svijetom“ (Luketić, 2020:29). Ali, mjesta gdje možemo pronaći „dokaze“ o Balkancima i njihovim karakteristikama osim među samim narodima nalaze se među spisima, fikcijama i fantazijama Zapada, prurušenog u putnike, romanopisce i filmske redatelje. Tu se nameće

pitanje rasizma koje također spominje Žižek, odnosno obrnuti rasizam koji „slavi egzotičnu autentičnost Balkanskog Drugog, poput percepcije da Srbi pokazuju bujnu vitalnost za razliku od okoštale Zapadne Europe“ (Žižek, 1999). Todorova govori da balkanizam u osnovi nije rasistički za razliku od orijentalizma, ali Žižekov argument upućuje na drugačiju vrstu rasizma od onog o kojem Todorova govori. Ipak, vitalnost koju autor spominje možemo ponajbolje vidjeti na likovima „Podzemlja“ (pogotovo na protagonistima, Marku, Petru „Crnome“ i Nataliji), iako nisu postavljeni u kontrast sa karakterima ostalih zemalja, međutim njihov govor tijela i općenito karakterizacija ukazuje na živost, strast i temperament svakog pojedinca.

Luketić daje odličan primjer, romana „Sponzori“ autorice Geraldine Beigbeder, u kojem dvoje Francuza, kao „oličenje uljudbe i puni vjere u humanost dolaze u Beograd u punom jeku tranzicije, u doba zagušljive srpanjske vrućine...čeka ih divlja i razuzdana balkanska rapsodija; želi li opstati mentalni sklop baždaren na europski kulturni kod morat će se rastočiti.“², a što je opis knjige. Tako je knjiga promovirana, i ne mogu naglasiti koliko je stvari u samom opisu u suštini *krivo*, stereotipno. Dakle, kako prethodno spomenuti autori sažimaju, Beograd (mjesto radnje) je ovdje kao „kaos seksa, prevara, novca, turbofolka i dragačevskih trubača...“ (Luketić, 2020:78) Samo iz tog primjera imamo predodžbu o stereotipima Balkanca/ke. Također, kao što sam prije napomenula, ne slažem se sa argumentom Marije Todorove, kako Balkan nije senzualan tamo gdje Orijent jest. Ispravak, Orijent je senzualan, Balkan je gotovo pa animalan. Divljaštvo, strast i agresija, u kombinaciji sa punim pepeljarama, rakijom ili bilo kojim oblikom alkohola u potocima zvuči poput Sodome i Gomore. Ipak, osim tog ne-civiliziranog odijela koje Balkanac svakodnevno „nosi“, Luketić napominje kako postoji i ona druga krajnost, gdje ih se smatra kao dobrim divljacima, gdje žive u skladu sa kozmičkim pravilima. Što smo onda? Divljaci i barbari, jedno sa svim staroslavenskim bogovima ili pak imamo „vreću krv“ i europske manire, kao i intelekt? Te kako izgleda doživljena stereotipizacija?

Sljedeći dio ankete odnosi se na iskustva ili pretpostavke stanovnika drugih zemalja spram Balkana i njegovih stanovnika. U odgovorima možemo primijetiti kako je često

² Ocean more (2019) *Geraldine Beigbede: Sponzori* (<https://www.oceanmore.hr/hr/knjige/proza/graldine-beigbeder-sponzori>)

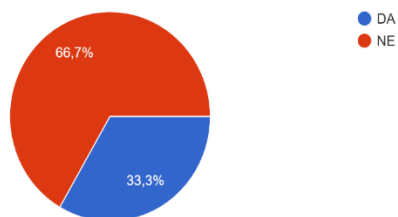
rasprostranjeno mišljenje kako druge zemlje doživljavaju Balkan na određen način, te su neki od ispitanika imali iskustvo stereotipizacije obzirom na vlastito podrijetlo; u njihovim odgovorima (većinom) jasna je frustracija koja je proizašla iz proživljenog iskustva.

Na pitanje što ispitanici misle kako druge zemlje doživljavaju zemlje Balkana, odgovori su sljedeći;

„Kao nazadne zemlje u ekonomskom, gospodarskom i političkom smislu, ali vole naše ljude.“,	„Doživljavaju Balkan kao "divlji zapad" ili istok kako ne bi sami sebi priznali da su isti kao i mi“
„Balkan kao i ostatak istočne Europe (stanovništvo) za "aristokratske" zemlje smatraju se kao pismeni seljaci.“	„Balkan je uvijek bio i ostao isprdak Europe, a Amerikanci u velikom postotku vjerojatno ni ne znaju da Balkan postoji.“
„Kao nasilnike koji znaju baratati oružjem, grube ljude koji vole piti.“	„Niža vrsta od njih, dobro samo za zabavu i krš. Pogodno za moderni turistički imperijalizam.“

Na pitanje jesu li ispitanici ikad imali iskustvo da ih stanovnik strane zemlje doživljava na određen način, nakon što je saznao/la odakle je, graf pokazuje sljedeće;

Jeste li ikad imali iskustvo da vas stanovnik strane zemlje doživljava na određen način kada ste mu rekli odakle ste? (neki komentar, pretpostavka o načinu života...)
30 odgovora

U slučaju potvrdnih odgovora na prethodno pitanje, iskustvo su opisali na sljedeći način:

<p>„Kanada. Ona je porijeklom iz Hrvatske ali je otprilike treća generacija rođena u Kanadi. Pitanje je bilo: "što je kod nas moderno?". Nije mi bilo jasno na što implicira pa sam ju pitao da mi objasni. Odgovor: "na primjer imate li internet?"</p>	<p>„Bilo je sve u redu u Njemačkoj kad smo prijateljica i ja razgovarale s nekom ženom u parku o njenim neobičnim psima. Kad nas je pitala od kud smo, a mi smo rekle "Hrvatska" promijenila je držanje i odmah zbrisala od nas. Osjećaj je bio kao: evo njih štakora koji dolaze tu uzet naše pare.“</p>
--	---

Iz sljedećih odgovora ispitanika možemo vidjeti kako su se osjećali zbog određenih stereotipa o Balkanu, ili o njima samima kao Balkancima, prilikom doživljavanja istog.

<p>„Više mi je bilo neobično koliko je, s obzirom da je starija od mene (dodatak: nisu znali da više nema Jugoslavije), praktički neobrazovana. A živi u razvijenoj državi. Za Hrvatsku koliko god mi mislili da smo nešto, dabar postotak ljudi u zapadnoj Europi ne zna ju naći na karti, a kamo li ostatak svijeta.“</p>	<p>„Smatrala sam ih pomalo glupima, u smislu kako patroniziraju drugog zbog vlastite pozicije i mjehurića u kojem žive.“ osnovi nacionalnosti ne bi se lijepo osjećala.“</p>
---	--

Međutim, osim romana, putopisa i proživljenih iskustva, prikaz Balkana te odgovor na pitanje što je on te što su Balkanci, možemo pronaći i u kino dvorani. Kako je Aydoğan Doğan, u svojem tekstu „Balkan Representations in Balkan Cinema and Balkan Image“ rekao: „Kino je način predstavljanja. Međutim, stilska sličnost između označitelja i označenog u kinu otežava uočavanje intervencije između reprezentacije i stvarnosti. Kino je zapravo proizveden tekst i otvoren za raspravu“ (Doğan, 2017:175).

3. BALKAN NA EKCRANU

Prostor rasprave nužan je kada je pitanje reprezentacije, što je pogotovo aktualna tema zadnjih nekoliko godina. Sukladno tome, pitanje reprezentacije Balkana jednako je relevantno. Ima mnogo filmova koji se bave temom Balkana, a od kojih bi svakako izdvojila: „Odisejev pogled“ (Theodoros Angelopoulos, 1995), „Kako je počeo rat na mom otoku“

(Vinko Brešan, 1996), „Lijepa sela lepo gore“ (Srđaan Dragojević, 1996), „Crna mačka beli mačor“ (Emir Kusturica, 1998), „Maršal“ (Vinko Brešan, 1999), „Seks, piće i krvoproliće“ (Boris T. Matić, Zvonimir Jurić, Antonio Nuić, 2004), „Oprosti za kung fu“ (Ognjen Sviličić, 2004), „Karaula“ (Rajko Grlić, 2006), „Lov u Bosni“ (Richard Shepard, 2007), „Armin“ (Ognjen Sviličić, 2007), „Time of the Comet“ (Fatmir Koçi, 2008), „Metastaze“ (Branko Shmidt, 2009), „Crnci“ (Zvonimir Jurić, Goran Dević, 2009), „Srpski film“ (Srđan Spasojević, 2010), „Albanac“ (Johannes Naber, 2011), „Josef“ (Stanislav Tomić, 2011), „Halimin put“ (Arsen Anton Ostojić, 2012), „Broj 55“ (Kristijan Milić, 2014), „Amerika Square“ (Yannis Sakaridis, 2016), „Quo vadis Aida?“ (Jasmila Žbanić, 2021)... I još mnoge druge. Ono što svaki od ovih naslova ima zajedničko jest rat, odnosno sukob. Iako se ne dotiče svaki naslov rata direktno, postavljajući ga u fokus kao pokretača priče, ipak je negdje u pozadini, kao ostavština, generacijsko nasljeđe, obiteljska trauma... Očiti je obrazac neke vrste traume, ili traumatskog nasljeđa. Prikaz traume prvo je pripadao dokumentarnoj formi, u okviru ratnih fotografija, dokumentarnih izvještaja, međutim trauma je vrlo česta tema igranih filmova. Zanimljiv argument po pitanju traume i vizualnog daju autori Guerrin i Hallas, gdje govore kako „unatoč sveprisutnosti javnih slika koje svjedoče takvim događajima, postoji uporan skepticizam izražen prema njihovoj sposobnosti pamćenja ili iskupljenja iskustva traumatizirane žrtve. Slično tome, slike su opetovano smatrane neadekvatnim u odnosu na događaje koji su shvaćeni kao previše gnusni da bi bili predstavljeni“³. Je li onda učestalost prikaza traume zahtjev spram publike i svijeta da se ista zapamti i iskustvo traumatiziranog se time iskupi? Također, „gnusni“ događaji koji ne mogu biti predstavljeni zbog vlastite monstruočnosti otvorili su vrata redateljima igranih filmova gdje sami mogu odlučiti koliko će gnusnosti prikazati. Uzimo za primjer film „U zemlji krvi i meda“; u prvih deset minuta filma vidimo eksploziju, strijeljanje svih muških stanara zgrade u kojoj stanuje naša protagonistica Ajla, silovanje žena prilikom dolaska u ratni kamp. I to je samo početak filma, gdje je sve nakon toga još gnusnije i monstruočnije. Međutim, ubojstva i silovanja se jesu događala; reprodukcija traume putem vizualnih medija podsjeća publiku na traumatična iskustva koja su se dogodila, ili može prouzrokovati i jako podijeljene reakcije među publikom (o tome više govora kasnije, na spomenutom primjeru). Također, još jedan

³ Guerin F., Hallas R. (2008) *The Image and the Witness: Trauma, Memory and Visual Culture*, Vertigo Magazine (https://www.closeupfilmcentre.com/vertigo_magazine/volume-3-issue-8-winter-2008/the-image-and-the-witness-trauma-memory-and-visual-culture/)

problem ovoga naslova jest perspektiva iz koje dolazi, a koja je samo-objašnjavajući stav koji tvrdi kako se „balkanska kinematografija ne oslobađa političkog okvira sukoba i ne usmjerava se na oblike, stil i teme koje mogu biti univerzalne. Predstavljanje Balkana diferenciranjem u različitim oblicima predstavlja implicitnu reprodukciju eurocentrične perspektive“ (Doğan, 2017:170). Tokom ankete zanimalo me što ispitanici doživljavaju kao najzastupljenije teme u filmovima domaće produkcije (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija), a obzirom na sve prethodno spomenuto o shvaćanju Balkana. Odgovori su sljedeći;

„Rat, nasilje, ksenofobija“	„Ratne; povezane za neku užu sredinu; priče o gastarbajterima; priče o nekim nacionalnim manjinama“
„Humor, seks droga i alkohol“	„Nacionalizam, rat, mržnja, ljubav“

Što se tiče prikaza Balkana ili Balkanaca/ki na filmu u stranim naslovima, odnosno o kojim naslovima je riječ i kako je isto prikazano odgovori su sljedeći:

„Mislim da se zove Rat u Bosni, ili Lov u Bosni...Richard Gere glumi u spomenutom naslovu, ali je tu stvarno <i>point blank</i> prikaz, evo vi ste nama Drugi. Općenito su Balkanci prikazani kao alkoholičari, agresivci, "divlji ljudi.“	„Uvijek smo prikazani ili kao Rusi (tipa Rade Šerbedžija za kojeg, koliko ja znam, veze s Rusijom nema, ali eto) ili kao mafijaši (<i>cameo</i> uloge u serijama ala CSI, FBI, Castel...) gdje su uvijek ljudi sa Balkana nekako povezani sa nasiljem, korupcijom, lancem prostitucije...“
--	---

Također, ispitanici su bili slobodni dodati još svojih razmišljanja o Balkanu na filmu;

„Balkan postoji za zabavu Zapadu i za ispućavanje frustracija Europe. Kao jedna velika kanta u kojoj se otpad reciklira.“	„Balkan se prikazuje samo kroz zadnje sukobe, a to nije Balkan, ima jaću povijest i kulturu“
---	--

Iz odgovora ispitanika vidimo kako su po njima najčešće ratne teme u filmovima domaće produkcije, odnosno upućuju na standardni prikaz Balkana na filmu, te kako postoji želja za

odmakom od istog. Neovisno o tome, postoji ponuda za određenim narativom i prikazom, te se takva i dalje reproducira.

Ono što izdvaja tri naslova za svrhu ovog rada jest sljedeće; „Podzemlje“ je film kojeg prate mnoge kontroverze, ali jedno je sigurno; svakako je prodao Balkan kao proizvod, što možemo vidjeti samo iz vrtoglavog razvoja karijere Emira Kusturice i Gorana Bregovića (koji je radio glazbu za film, a ona je gotovo pa lik za sebe). Taj film gotovo pa školski prikazuje stereotipe Balkana; od nasilja, ratova, alkohola, strasti, emocija... „Ničija zemlja“ daleko je najviše nagrađen film s ovih prostora. Po pitanju reprezentacije Balkana, film unutar šačice likova prikazuje ono što Balkan u suštini čini onime što jest: rat i humor. „U zemlji krvi i meda“ stoji rame uz rame po pitanju „odličnog primjera“ sa „Podzemljem“ gdje Zapad intervenira u prostor koji je za njega onaj Drugi.

Jasna poveznica ova tri filma jest kako njihov narativ prati raspad države, odnosno rat. Dina Iordanova u svojem djelu „Cinema of Flames, Balkan Film, Culture and Media“, objašnjava kako se raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije mogao „osjetiti u industriji zabave, gdje su novine 1944. primijetile kako je Jugoslavija kao jedna država podnosila jedan film za prijavu nagrade Oscar, a sada je bilo pet država u natjecanju“ (Iordanova, 2001: 12). Samim time, postoji više perspektiva, više vrsta narativa i stilova. Ipak, vidimo kako se godinama kasnije narativi vrte oko sličnih faktora po p Međutim, ono što autorica napominje jest kako je konstrukt „Balkana u odnosu na Europu oslonjen na medijaciju odabranih slika i koncepata, te se samim time stvara prostor krive interpretacije (...), slika Balkana samog o sebi uvijek je konstruirana unutar europskog okvira“ (Iordanova, 2001:31). Kada taj argument upotrijebimo na filmovima „Podzemlje“ i „Ničija zemlja“, obzirom da oni dolaze od balkanskih redatelja, možemo vidjeti kako je slika Balkana utoliko unutar okvira onoga što Europa (ili Zapad), očekuje od istog, a posljedično je zbog toga i nagrađen (nagradom Zlatne palme ili Oscarom za najbolji film na stranom jeziku).

Također, osim pozadine i razvoja ovih filmova, izabrala sam navedene zbog njihovog statusa na ovim prostorima, kao i zbog ankete koju sam provodila sa ciljanim skupinama. Pod pretpostavkom da su ovi filmovi koliko-toliko više znani ovdašnjoj publici od recimo „Odisejevog pogleda“, mogla sam osim analize samih filmova i pretpostavke balkanizma koji proizvodi profit u filmskoj industriji, doći do rezultata koliko se Balkanci/ke (ili u slučaju moje analize, što će kasniji rezultati pokazati, Hrvati/ce) mogu ili ne mogu poistovjetiti sa reprezentacijom istoga, u odnosu na subjektivni/objektivni identitet.

3.1. PODZEMLJE

„Podzemlje“ Emira Kusturice prati dva prijatelja, Marka i Crnog, u periodu od 1941. pa sve do 1992. 1993. godine započinje snimanje „Podzemlja“, s podnaslovom „Bila jednom jedna zemlja“, koje je premijerno prikazano 1995. godine na festivalu u Cannesu. Priča ukratko prati dva prijatelja, Marka i Petra „Crnog“, koji se nađu u ljubavnom trokutu kako se oboje zaljube u istu ženu, glumicu Nataliju. Kao distributeri oružja (i ilegalni proizvođači) u Beogradu dočekuju njemačko bombardiranje. Svoj posao (ali i svoj svijet) sele u podzemlje, u kanalizaciju ispod grada, koje se godinama nakon pretvori u grad za sebe. Međutim, Marko ostaje na zemlji, zajedno s Natalijom (sada njegovom suprugom) te „Crnog“ i ostale uvjerava kako rat i dalje traje ne bi li oni za njega proizvodili oružje, dok si Marko paralelno gradi političku karijeru. I tako bi ta dva svijeta mogla savršeno funkcionirati, da „Crni“ nije izašao iz podzemlja (u nekom metaforičkom smislu, „Crni“ kao predstavnik revolucije dolazi srušiti režim, ili Marka). Međutim, na površini se sada odvija Domovinski rat te Marko i Natalija budu ubijeni, a njihov najbolji prijatelj iz podzemlja izvrši samoubojstvo kada ih pronade mrtve. Na kraju, vidimo sve likove (koji su kroz film završili mrtvi) kako prisustvuju zabavi te se kopno odvoji i oni plutaju na svojem komadu zemlje, uz smijeh i naravno, cigansku glazbu.

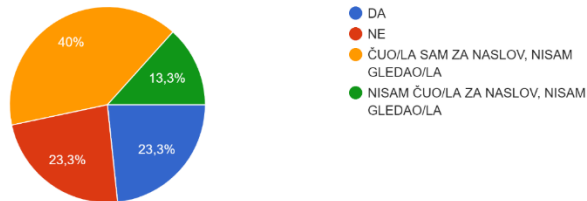
Film je osvojio Zlatnu palmu u Cannesu, 1995. godine, kao najbolji film festivala, međutim bio je zabranjen u Francuskoj odmah nakon zbog političke agende unutar filma. Također, glazbu za film radio je Goran Bregović, član bivšeg sastava „Bijelo dugme“, a njegov album iz filma „Underground“ i dalje je popularan, te su njegovi koncerti i dan danas rasprodani, uzevši u obzir da izvodi pjesme iz spomenutog filma „Kalašnjikov“ i „Mjesečina“. Također, kako Krivak piše u svojem tekstu „Fantazma o raspadu“: „Razuzdanost i neukrotivost *soundtracka* pandan je samim takvim likovima. Krv i seks, strast i nasilje... znoj i suze – miješaju se s patetičkim *intermezzima* u kojima komična detaljistika popunjava povijesnu fresku⁴“.

Ono što me prilikom ankete zanimalo jest koliko će se takva agresivna, strastvena slika Balkana ispitanicima činiti kao realna te poistovjećuju li se s istom. Za potrebe ankete,

⁴ Krivak M. (2015) *Retrospektiva Bore Todorovića, Underground*, red. Emir Kusturica, Fantazma o raspadu, Kino Tuškanac, Filmovi.hr, (<http://www.filmovi.hr/index.php?p=article&id=2216>)

ispitanicima je bio prikazan segment filma, odnosno najava za isti kako ponajbolje prenosi atmosferu samoga filma, za one ispitanike koji isti nisu pogledali.

Jeste li gledali naveden film?
30 odgovora

Vidimo kako je većina ispitanika čula za film, a samo 23,3% je gledalo. Za one koje jesu, zanimalo me kakva je njima bila slika Balkana u navedenom naslovu, te slažu li se s istom, obzirom na prethodne argumente balkanizma kao diskursa koji Balkan prihvaća kao vlastitog.

„Prva polovica filma vrhunska stilizacija. Druga polovica filma kriminalna alegorija srpske ignorancije, nalik američkoj na razini Balkana.“	„Što se glazbe tiče, film je blizak Balkanu, kao i veselice, i pozitivan duh, snalažljivost i gledanje pozitive i u najgorim trenutcima, te pokušaj od toga napraviti što ugodnije iskustvo. Briga i uvažavanje malih stvari da bi se ipak primijetila neka pozitivna je onoga što su Balkanci“
„Film je odlična satira/komedija pa i drama. Stvarno savršeni balkanski mix!“	„Dobro opisuje dio Balkana.“

Iz ovih odgovora možemo vidjeti kako je pretežito prisutan stav o „točnosti“ filma u smislu „balkanskog duha“, odnosno poistovjećivanja ispitanika sa pogledanim. Slična je situacija i sa ovima drugima, koji nisu gledali film, već samo iz prikazanog segmenta stvorili stav;

„Malo staromodno i stereotipno, ali hvata duh Balkana (barem u imaginariju stranaca, ali i Balkanaca).“	„Divlje, ludo, pijano i stereotipizirano, mada svaka zemlja Balkana će reći sa smiješkom da to je Balkan.“
„Realno.“	„Realistično“

Film prati romska glazba, bend trubača, nasilje (i to najmanje ono ratno, osim na samom kraju filma), „divlji“ način života, a što se pogotovo odnosi na ljude koji žive u Podzemlju, gdje doista djeluju kao „primati“ spram ljudi (Marka i Natalije) koji žive izvan zemlje. Međutim, to opet možemo gledati kao alegoriju na društveno uređenje, gdje Marko kao ratni profiter pripada višem sloju društva, koje je lažno i jednako „divlje“ u suštini kao i ono ispod zemlje.

Ali, što je onda to podzemlje koje nam Kusturica pokazuje? Potpuna autorska sloboda, ili pak kritika politike i društva, te izraz vlastitih uvjerenja, zbog kojeg je film ukinut u Francuskoj? Iz isključivo filmskog pristupa, a kada je riječ o autorskom potpisu Kusturice; „Prepoznatljiva manira suprotstavljanja emocije i groteske, naglašena ekspresivnost kadrova te suvereno ovladavanje dramskim likovima (a ne tek njihovim upečatljivim fizionomijama) dijelom su njegova osebujna autorskog svijeta“⁵. Tim argumentom moglo bi se opravdati nekoliko kritičnih točaka filma. Ali što je onda sa onim povijesnim, ili trenutnim u datom periodu i društveno-političkim okolnostima nastanka, ali i premijere filma? Štoviše, kako to uopće povezati onda sa „prodajom“ nas samih zapadu?

Naime, u vrijeme premijere filma, dakle proljeća 1995, kada Kusturica osvaja Zlatnu palmu u Cannesu, konkretno od 17. svibnja pa do 28. svibnja kada se Cannes festival i održao, na ovim prostorima rat i dalje nije jenjavao. Naime, bitno je naglasiti kako je netom prije festivala održana vojno-redarstvena akcija Bljesak, koja je „rezultirala jasno naznačenim novim odnosima vojne i političke moći, stavljajući pobunjeničku vlast pred alternativu brze integracije ili vojnog poraza.“⁶. Blago rečeno, vrijeme premijere filma i ostvarenja nagrade, nije bilo dobro. Raspadom socijalističkog režima i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, postojale su, kako objašnjava Pupovac u razgovoru s Borisom Budenom, nacionalističke ideje, nacionalistička ideologije, hrvatski nacionalizam te euforija srpskog nacionalizma (Buden, Pupovac, 2010: 295). Nacionalistički stav „Podzemlja“ ono je što se Kusturici najviše i zamjeralo. Redatelj je bio poznat po svojoj naklonjenosti Miloševiću, a

⁵ Krivak M. (2015) *Retrospektiva Bore Todorovića, Underground, red. Emir Kusturica*, Fantazma o raspadu, Kino Tuškanac, Filmovi.hr, (<http://www.filmovi.hr/index.php?p=article&id=2216>)

⁶ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (2021) *Domovinski rat*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884>)

koji je bio na čelu svesrpskog pokreta. Nacionalistička ideologija može se pronaći u kratkim, ali jasnim porukama filma koje svakako nisu suptilne. Primjerice nakon što je Beograd bombardiran, prikazane su arhivske snimke njemačkih jedinica koje se vraćaju u Berlin i mase ljudi koje ih veselo iščekuju. Odmah nakon su snimke Ljubljane i Zagreba, čiji se vojnici vraćaju iz uspješnih operacija Domovinskog rata, a mase ih jednako veselo očekuju kao i vojnike nacizma u Berlinu. Poruka bivšim članicama je jasna.

Možda kraj filma, koji dodatno podcrtava besmisao rata, najbolje opisuje upravo to; na kraju, Crni vodi rat u ruševinama grada. Bori se protiv svih koji napadaju, bez obzira jesu li to Nijemci, Jugoslaveni, UN, Hrvatska. Kada ga jedan od vojnika druge strane pita; „Gospodine, ima li itko iznad vas?“ on odgovara; „Moja zemlja.“ On se bori za svoju naciju, njegovo postojanje je definirano njome, kao i njegov cilj. Crni je savršeni primjer „ratnog junaka“ u tom kontekstu. Je li Kusturica iz te namjere metaforički, ali i doslovno ubio sve likove na kraju filma, a zbog njihove ideologije, ne bi li na kraju iste bili oslobođeni?

Ferreira u svojem radu „Nation as narration; the (de)construction of Yugoslavia through Kusturica's cinematic eye“ piše kako se „Underground stoga može čitati kao povijesni film koji nudi vrlo osobnu perspektivu o lancu nasilja koji je progutao Jugoslaviju u drugoj polovici dvadesetog stoljeća i popratnom uzročno-posljedičnom neukusu koji konstruira/određuje osobne putanje i projekte tijekom tih desetljeća“ (Ferreira, 2006: 141). Ne znam koliko bih se složila s tom izjavom, obzirom na problematičnu, a javnu političku personu Emira Kustrice, međutim autor daje validan argument gdje nastavlja; „Nadilazeći ovaj specifičan niz, tvrdim da je Kusturičino pripovijedanje o Jugoslaviji u velikoj mjeri ambivalentno u smislu da se nacija pretpostavlja kao a priori nestabilan sustav kulturnog značenja“ (Ferreira, 2006: 145). Judith Keen objašnjava kako se Kusturica u „Podzemlju“ „eksplicitno bavi temeljima mitova jugoslavenske nacionalnosti, te sugerira da je obitelj poveznica između pojedinca i države (...) obitelj je također bila mjesto gdje su se, bilo dobro ili zlo, pojedinci mogli otkriti svoje autentično ja“ (Keen, 2011: 245). Dakle možemo čitati obitelj podzemlja kao jednu nestabilnu naciju, a koja ovisi o onoj nestabilnijoj iznad sebe, dok se zapravo svi ne nađu u metaforičkom „podzemlju“ na kraju filma.

3.2. NIČIJA ZEMLJA

„Nismo mi počeli rat, vi ste počeli!“ rečenica je koja se često dobacuje među zaraćenim vojnicima, koji su se našli na kako sam naslov upućuje, na ničijoj zemlji. Čiki i Nino

pripadnici su bosanske i srpske vojske, te se skoro pa igrom slučaja, nađu između zaraćenih strana, dok jedan od vojnika leži na mini te samo jednim pokretom, svi se „dižu u zrak“.

Replika koju sam navela, skoro je lajtmotiv filma, koji spaja žanr crne komedije, satire, te ratne drame, time pokazujući, još jednom, besmisao rata, te univerzalnost tragedije i apsurdna. Film predosjeća elemente drame Samuela Becketta i njegove drame „U očekivanju Godota“, gdje hiperrealizam kod Becketta. Kod Becketta, likovi čekaju smisao u liku „Godota“ postaje realitet u Tanovićevom filmu, te apsurd utoliko funkcionira kao realan i fikcionalan na što upućuje i Marko Njegić u članku za „Slobodnu Dalmaciju“ pod nazivom „Ničija zemlja: Čekajući Godota na odskočnoj mini“, gdje piše kako konstantno prepiranje između Čikija i Nika na to tko je počeo rat „lokalizira univerzalnu temu tragedije, kaosa, apsurdna i konfuzije „usranog“ rata na tragu „M.A.S.H-a“/“Kvake 22“ i s daškom Samuela Becketta i njegovog u očekivanju Godota“⁷. Također, film je daleko najnagrađivaniji od sva tri naslova kojima se bavim u ovoj analizi; najbitnije nagrade su svakako nagrada Oscar za najbolji strani film, ali i Zlatni globus za najbolji strani film. Ostale nagrade su redom; Cannes film festival, najbolji originalni scenarij, Europska filmska akademija, najbolji originalni scenarij, Sarajevo film festival, nagrada za najbolji film i izbor publike, Chicago film festival za izbor kritičara, i još mnoge druge.

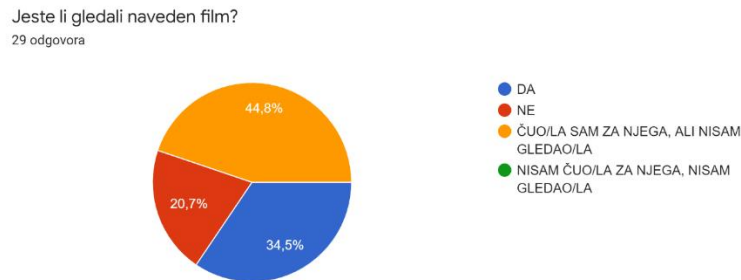
Skenderagić u svojoj analizi redatelja upućuje kako je redatelj „inspiraciju za fizičku i psihološku karakterizaciju likova (vojnika), te građenje odnosa između njih crpi iz ostvarenja *Platoon* (1986) Olivera Stonea (podjela na zalutale, neizgled nevine novake iiskusne vojnike koji o ubijanju znaju već dovoljno), te *Spašavanje vojnika Ryana* (1998) Stevena Spielberga (identična scena sa vojnikom – šeptrljom, koji prije polaska na vojni zadatak, sprema i pakuje kompletnu vojnu opremu), uz otvorenu posvetu američkoj pop kulturi (vojnik nosi majicu sa znakom *Rolling Stonesa*).“⁸ Takvi uzori svakako dokazuju mogućnost „pozitivnog kopiranja“, gdje se vrši omaž određenom redatelju ili žanru (po čemu je recimo popularno najpoznatiji američki redatelj Quentin Tarantino). Međutim, jesu li takve vrste inspiracije i kao što je autor članka rekao „posveta američkoj pop kulturi“, dovoljne za svjetski uspjeh koji je film doživio, a pogotovo u Americi, osvajajući nagradu Oscar? Treba uzeti u obzir kako je film pobijedio kulturni film „Amelie“ francuskog redatelja Jean-Pierra

⁷ Njegić, M. (2021) *Ničija zemlja: Čekajući Godota na odskočnoj mini*, Slobodna Dalmacija, (<https://slobodnadalmacija.hr/kultura/film-tv/nicija-zemlja-cekajuci-godota-na-odskocnoj-mini-1085689>)

⁸ Skenderagić, M. (2017) *Danis Tanović: Reditelj u pravo vrijeme, na pravom mjestu* Filmofil (<http://www.filmofil.ba/danis-tanovic-reditelj-u-pravo-vrijeme-na-pravom-mjestu/>)

Jeuneta, navedene godine u nominaciji najboljeg filma na stranom jeziku. Međutim, ratna drama, koja kombinira crni humor, alegoriju mikro odnosa dvoje ljudi sa makro situacijom te povijesnim događajima, „kupila“ je zapadnu publiku. A što je sa domaćom publikom?

Prilikom analiziranja rezultata ankete, vidimo kako je slična situacija kao sa „Podzemljem“ što se gledanosti tiče: većina je čula za njega, ali nije gledala, dok je 34,5% ispitanika pogledalo film.

Što se ispitanika koji su gledali film tiče, zanimalo me kakav je utisak isti ostavio na njih, a iz odgovora možemo vidjeti kako se ponovno kao i sa „Podzemljem“ određena identifikacija događa.

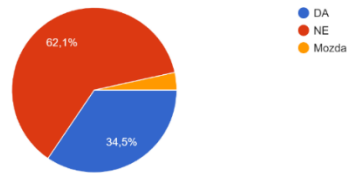
„Smatram da je u filmu najbolje reprezentirana nesposobnost UN-a . Prikazano kako zapravo međunarodna zajednica nije znala na čiju stranu stati u ratu. Tako vojnik na mini čeka dok se u nekom dalekom uredu dogovaraju što će s njima napraviti. Sama apsurdnost rata je odlično reprezentirana u sceni svade između srpskog i bosanskog vojnika o tome tko je započeo rat.“	„Film kao mnogi drugi još jednom svima potvrđuje karakteristike ovih naroda, srčanost, hrabrost genijalan smisao za humor i na samom kraju minimalnu razliku u jeziku.“
„Najviše "prirodno i organski" od filmova koji se bave tim temama.“	„Nije stereotipno već stvarni prikaz tadašnjeg vremena.“

Možda najbitniji trenutak u samom filmu, a ako bih slijedila neke vlastite teorije zavjere i potencijalni razlog osvajanja nagrade Oscar i Zlatni globus, jest trenutak UN-a, odnosno Amerike koja je u najmanju ruku prikazana kao nesposobni kolektiv kada je riječ o ratu te se

njena pozicija „spasitelja“ u Domovinskom ratu prikazuje kao ništa manje nego nesposobna. Naime, trenutak kada američki vojnici dolaze zaraćenim stranama, oni djeluju kao „mali ljudi“ spram temperamenta Srba i Bosanaca (kao što je i Žižek naveo u spomenutom argumentu o vitalnosti Srba spram beživotnosti naroda drugih zemalja), te objašnjavaju kako su ovdje zbog „ljudi između linija“, ali pritom zapravo ne rade ništa. Iman Zekri u svojem radu govori kako je „neuspjeh Ujedinjenih naroda u Bosni evidentan zbog njihove nesposobnosti da uspješno zaustavi nasilje prije nego što je broj mrtvih eskalirao na 200.000“ (Zekri, 2016:4)“, a zatim nastavlja citirajući Castellija kako je „prisutnost Međunarodne zajednice svakako stabilizirala politički razvoj Bosne i Hercegovine nakon rata, ali misija UN-a nije utjecala na intenzitet nasilja tijekom sukob" (Zekri prema Costalli, 2016:4). Tanovićeva odluka da snage UN-a prikaže kao nesposobne nije dakako slučajna, međutim njegov film ponajviše naglašava besmisao rata, prije li nego što stavlja naglasak na snage UN-a, a što čini ovaj film preokretom u bosanskoj kinematografiji. Ali trenutak UN-a bitan je zbog sljedećeg, a kako Goldsvorti u zborniku urednika Dušana I. Bjelića i Obrada Savića u tekstu „Intervencija i in(ter)vencija: retorika balkanizacije“ piše kako se „metaforička slika poluotoka koje podsjeća na bure baruta (naročito kada se prizove zajedno sa idejom o „drevnoj mržnji“) postaje veoma korisna kada se svijet treba rasteretiti krivice nastale na Balkanu“ (Goldsvorti, 2003:45). Tanović je prikazao tu drevnu mržnju i besmisao iste, ali pritom nije u potpunosti rasteretio UN njegove krivice ili pak manjka svrhe u datim okolnostima. Ponudio je prihvaćenu sliku Balkana, prozvao Zapad i pritom osvojio Oscara. Naravno, ta činjenica ne poziva se na svih ostalih četrdeset i jednu nagradu koju je film osvojio, ali svedjedno postavlja pitanje nagrade Oscara. Prethodno spomenuti film „Amelie“ kako Zorlak piše u članku „Dvije decenije od jedinog bh. Oskara“ je „pobrao simpatije brojnih filmskih kritičara te prikazivan kao favorit u ovoj kategoriji, nagrada Američke filmske akademije i najprestižnija svjetska filmska nagrada ipak je otišla u ruke Danisu Tanoviću.“⁹ Po pitanju ratne tematike u filmu, prilikom ankete bilo je postavljeno pitanje misle li ispitanici kako bi film neke druge tematike osvojio istu nagradu. Vidimo kako ispitanici smatraju da to nije slučaj.

⁹ Zorlak, K. (2022), *Dvije decenije od jedinog bh. "Oskara"* (<https://www.aa.com.tr/ba/analiza-vijesti/analiza-dvije-decenije-od-jedinog-bh-oskara/2544266>)

Smatrate li da bi film neke druge tematike (osim ratne) osvojio istu nagradu? Primjerice film koji progovara o prijateljstvu, odnosu, ali bez ratne pozadine ili rata kao pokretača priče...?
29 odgovora

Humor u situacijama potpunog straha i neizvjesnosti nešto je što ovaj film izdvaja od „Podzemlja“ ili „U zemlji krvi i meda“; dok je prvi alegorija na raspad Jugoslavije, drugi uporno naglašava realitet traumatskih događaja, dok se ovaj nalazi na granici realnog, komedije, straha i kompleksnosti ljudskih odnosa. Ipak, progovara o ratu kroz odnos dvoje ljudi te sveopćem strahu zaraćenih naroda, kao i posljedicama istog, a sve kroz mikroskopski pogled na naše protagoniste.

3.3. U ZEMLJI KRV I MEDA

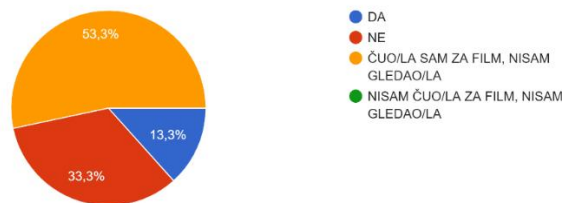
Posljedično, Amerika godinama kasnije odluči kako je pravo vrijeme progovoriti o Domovinskom ratu te žrtvama u Bosni i Hercegovini, ni manje ni više nego pod režijskom palicom Angeline Jolie, koja je u tom momentu već stekla svoj kulturni status aktivistice. Film „U zemlji krvi i meda“ premijerno je prikazan 2011 u Sarajevu, a njena uvodna riječ gdje na njoj stranom jeziku govori kako „je dirnuta, zahvalna i sretna“ ima nekoliko milijuna pregleda na YouTubeu. Film prati ljubavnu priču bosanske zatočenice, slikarice Ajle i srpskog vojnika, Danijela koji se nakon kratkog susreta u klubu ponovno pronalaze u ratnom logoru, gdje Danijel „uzima“ Ajlu pod „svoje“, ne bi li time izbjegla zlostavljanja koja su ženama u logorima bile svakodnevne; od fizičkog do seksualnog nasilja. Ajla u jednom trenutku bježi iz logora, te pronalazi svoju sestru, ali ponovno se (prisilno) vraća u logor, gdje Danijel, nakon što shvati da je njegovim neprijateljima odala njegovu lokaciju te su oni podmetnuli bombu, ubija je te se skoro nakon toga predaje vojnicima suprotne strane. Film završava podacima o žrtvama silovanja tijekom Domovinskog rata. Naime, zanimljivo je to što je film sniman, a i kasnije reproduciran na dva jezika; engleskom i hrvatskom. Međutim, jasno je koja je verzija bila zastupljenija na festivalskim scenama, iako u engleskoj verziji opet se tu i tamo može čuti materinji jezik glumaca, odnosno likova, ali se on pojavljuje u tajnim šaputanjima i naravno glazbi. Također, film prate kontroverze, poput prikaza Srba u Domovinskom ratu kao i činjenica da je srpski glumac Nikola Đuričko godinama nakon filma, u kojem portretira jednog od srpskih vojnika, bio marginaliziran među srpskim filmskim i kazališnim imenima, zbog sudjelovanja u takvom naslovu. Na premijeri filma u

Beogradu, u kinu je bilo samo 12 ljudi, nakon što je Facebook grupa održala online „napad“ na film, ocjenjujući ga najnižom ocjenom i time znatno smanjila rating filma. Žargov i Drežgić u svojem djelu; „In the Land of Blood and Honey: A Cinematic Representation of the Bosnian War, *The Philosophical Journal of Conflict and Violence*“ pišu kako je „film bio izložen kritikama u Srbiji gdje je Jolie optužena za demoniziranje Srba. Jolie je, međutim, u svojim TV intervjuima izričito izjavila kako Žargov i Drežgić upućuju da je pričajući priču o nasilju i napuštanju Bosne od strane međunarodne zajednice željela da ih “osvijesti što se dogodilo” i “podsjeti ljude” (Žargov, Drežgić, 2019: 142). Ono što autorice napominju, a sa čim se slažem, jest pristup posuđivanja (filmskog, književnog ili dokumentarnog) koje je Jolie koristila u svrhu svog filma, gdje recimo mnoge scene napada srpskih vojnika na Bošnjake, ili pak izvlačenje istih iz domova podsjećaju na filmske scene u kojima je prikazan Holokaust, kao i teror nacista nad Židovima. Scene „U zemlji krvi i meda“ koje pokazuju stanje ratnih logora napravljene su tako da što više sliče stvarnom životu, kako je Jolie naglasila. Međutim, postavlja se pitanje „tko ima pravo govoriti o traumi drugoga?“ u ovom slučaju Amerike spram ratnim traumama Bosne i Hercegovine. Autorice Volčić i Erjavec u svojem radu „Transnational celebrity activism in Bosnia and Herzegovina: Local responses to Angelina Jolie’s film *In the Land of Blood and Honey*“ objašnjavaju kako je film po svojoj premijeri „dobio značajnu pozitivnu pažnju (...) udruženje američkih producenata dodijelilo je Jolie nagradu Stanley Kramer za "izvrsnu režiju", a na Festivalu Berlinale 2012. film je dobio 'počasnu nagradu Cinema for Peace za suprotstavljanje ratu i genocidu“ (Volčić, Erjavec, 2014: 5). Navode na francuskog filozofa Bernrada-Henri Lévyja koji je za Jolien film napisao kako je vidio mjesta i ljude koji podsjećaju na protagoniste filma, te je navedeni film zapravo pravda svim nastradalima i preživjelim u ratu (Volčić, Erjavec prema Levyju, 2014: 5). Također, ono što autorice spominju jest kako se snimanje „U zemlji krvi i meda“ „poklopilo sa osjetljivim razdobljem u delikatnom i zamršenom procesu poslijeratnog pomirenja u BiH, gdje je većina domaćih znanstvenika i dalje skeptična glede uloge međunarodne zajednice u izgradnji mira i potencijala aktivizma slavnih, osobito kada su upleteni zapadni (politički i ekonomski) interesi“ (Volčić, Erjavec, 2014: 8). Također, prema Litlleru i Šimiću objašnjavaju kako isti ti znanstvenici aktivizam slavnih ličnosti vide kao samo promociju. Međutim ta samo promocija u Jolieniom slučaju izvršavala se nad realnom pričom i ostavštinom rata u svrhu umjetnosti, ali sa jasnom porukom. Spomenute autorice provele su istraživanje među Bošnjacima i bošnjačkim Srbima glede Angeline Jolie i njenog filma, te kakva je njihova reakcija na isto, kroz intervjuje. Reakcije su ekstremno podijeljene. Spominju jednu izjavu koja je tipična za ispitanike pozitivne reakcije, gdje je

pedesetogodišnjakinja iz Sarajeva zahvalna redateljici filma koja je nakratko donijela glamur u Sarajevo i privukla globalnu pažnju na spomenuti grad. Druge pozitivne izjave koje su autorice izdvojile tiču se Jolienog junaštva i dobročinstva zbog odluke da snimi taj film. S druge strane, ispitanici negativne reakcije, poput tridesetogodišnjakinje bošnjačke Srпкиnje ističu kako je Jolie iskoristila ondašnje sukobe u Bosni i Hercegovini za vlastiti profit, a koji naravno ne ide ljudima koji su doživjeli ratne traume, nego ostaje samo njoj, te kad se ona vrati svojem glamuroznom životu, oni (Bošnjaci i bošnjački Srbi) ostaju živjeti u identičnom (daleko od idealnom) stanju.

Ispitanici koji su sudjelovali u mojoj anketi su više naklonjeni ovom drugom mišljenju. Međutim, za razliku od prethodna dva filma, ovdje je daleko najmanje ispitanika pogledalo spomenuti film, , samo 13,3% ispitanika.

Jesteli li gledali navedeni film?
30 odgovora

Oni koji su pogledali film, rekli su sljedeće;

<p>„Film je grozan. Natjerala sam se pogledati ga i bilo mi je žao; površni likovi, koji su svedeni samo na ovdje i sada, a to je rat kako ga Zapad vidi, iz neke daleke perspektive; silovanje, ubojstva, monstroznosti...ne kažem da nije bilo tako, ali gledati "ljubavnu priču" koja zapravo samo prikazuje nasilje i to gotovo bespotrebno, ne bi li se postigao efekt šoka...a da ne pričam o tome kako se romantizira odnos "otimač-žrtva", odnosno</p>	<p>„Nije mi se svidio.“</p>
--	-----------------------------

<p>stockholmski sindrom između Ajle i Daniela...Što se jezika tiče, smetalo mi je što je sve na engleskom, a svi su glumci naši (primjerice za seriju "Černobil" glumci su Englezi, pa stoga ima smisla da ne govore ruski, ukrajinski itd.).“</p>	
--	--

Za iste ispitanike, pitanje je bilo kako im je djelovala reprezentacija, obzirom na glavni narativ priče koji prati Ajlu i Danijela, ratnu zatočenicu (Bošnjakinja) i vojnika suprotne strane (Srbin).

<p>„Romantizacija tog tipa odnosa je užasna. Radnja je nikakva; zapravo se ništa ne događa u filmu osim što se žene siluju, djeca ubijaju i sve u svemu, vodi se rat. Da, to je mogao biti super režijski potez tog besmisla u ratu i sveopćeg ništavila, gdje ništa nije bitno ni važno, ako znamo da je sve propast; u konačnici nihilistički pristup. Ali Jolie kao redateljica (i kao glumica i aktivistica) opet nastavlja svoje white-savior complex sa ovim filmom, gdje uzima perspektivu koja njoj odgovara, ne bi li ona sama profitirala, a pritom govoreći o "svježoj" traumi stvarnih ljudi.“</p>
--

Zanimalo me zašto mnogi nisu gledali film, kako se o njemu dosta pričalo na ovim prostorima;

<p>„Jer smatram da nije vrijedan gledanja, kako netko tko nikad nije živio niti zna ista o povijesti ovog područja može stvoriti ovakav film?“</p>	<p>„Isto zato što ne bi pročitao knjigu ženski orgazam koju je napisao Pero Perić.“</p>
<p>„Zbog loših kritika i općenito zato što Zapad "penetrira" u povijest zemalja koje ih zanimaju dokle god oni imaju profit od istog, ili komercijalnu, ili za izgradnju slike samih sebe kao velikih pacifista i svjetskih ljudi.“</p>	<p>„Zato jer ne želim. Što se Amerikanaca tiče Angelina je zaustavila rat.“</p>

Možemo zaključiti kako film nije naišao na dobre kritike među ispitanicima, ali zanimljivo je primijetiti kako stereotipi funkcioniraju dvosmisleno; naime kada Kusturica ili Tanović naprave film koji objedinjuje stereotipe to je u redu, međutim kada Angelina Jolie učini isto onda je to posve krivo. Naravno, ti filmovi nisu isti, nemaju slični narativ u nekom općem smislu, ali se ih dijele poveznice poput tematike Balkana, rata, besmisla mržnje, prijateljski i/ili ljubavni odnosi. Međutim, iako ovaj film nije osvojio nagrade poput „Podzemlje“ i njegove Zlatne palme, ili „Ničije zemlje“ te njegova Oscara i Zlatnog globusa, opet je bitan zbog cijelog kulturnog događaja, kao što je dolazak Zapada na prostor Drugoga te pričajući „njegovu priču“.

4. ZAKLJUČAK

Na primjeru „Podzemlja“, „Ničije zemlje“ i „U zemlji krvi i meda“ vidimo kako filmovi koji se (iako ne direktno) bave balkanizmom ostvaruju vrstu profita u smislu globalne prepoznatljivosti, nagrada ili pak kulturalnog utjecaja. Glazba iz „Podzemlja“ i dalje ima svoje koncertne turneje pod Bregovićem vodstvom, a jedini je film (uz „Oca na službenom putu, također redatelja Emira Kusturice, koji je dobio nagradu 1985.) koji je osvojio Zlatnu palmu na Cannesu s ovih prostora. Također „Ničija zemlja“ je i dan danas ponosni spomen bosanske kinematografije kao jedini koji je osvojio nagradu Oscar. „U zemlji krvi i meda“ bio je kulturni i društveni događaj o kojem se pisalo, izvještavalo i prenosilo mjesecima putem televizijskih kanala, novina, web-portala, društvenih mreža... Međutim, postoji još puno drugih naslova ovih prostora koji se bave temama koje možemo pronaći i unutar narativa ova tri. Je li problem onda upravo u hiperprodukciji takvih tema i reprezentacije Balkana, te u konačnici bavljenju balkanizmom, a u okviru dominantnih okvira (zapadnih) u svijetu filmografije? Poveznica ova tri filma jest direktno korištenje ostavštine Balkana i unaprijed uvjetovanog diskursa o istome, iako se razlikuje o redateljskom stilu. Dokle je kod Kusturice pristup komedijskog tipa, Jolie zahtijeva na uznemirujućem sadržaju ne bi li potaknula reakciju publike, a Tanović svakako najdelikatnije koristi oba navedena pristupa i stila, kombinirajući komediju sa realnim užasima rata i agresije. Balkanizam koji pretpostavlja primitivne, ne-civilizirane karakteristike nešto je što često možemo pronaći u domaćoj, odnosno balkanskoj kinematografiji. Kada pogledamo spomenute filmske naslove, vidimo kako točno taj prikaz donosi sljedeće; nagrade, globalnu popularnost, interes šire publike, zanimanje industrije za određene tematike i realne događaje, medijsku pozornost i utvrđenu redateljsku karijeru. Naravno, svaki film, pa tako i ova tri, osim priče zasnivaju se na režiji, cijelom filmskom timu i fazama produkcije. Međutim, ni jedan film ne bi postojao

da nije bilo priče i redatelja ili redateljice koji će istu ekranizirati. Zanimanje za Balkan i prikaz te istraživanje istoga kroz filmski jezik i dalje traje. Očito je kako upravo te tematike i dalje funkcioniraju kada je riječ o široj publici, koja prihvaća ili (u slučaju produkcije) financira iste. Kada pogledamo samo hrvatsku kinematografiju, možemo zaključiti kako teme koje se pripisuju stereotipima Balkana i dalje žive na festivalskim platnima, kao i onima unutar kina. Pitanje je hoćemo li se ikada odmaknuti od takvih tema i vrste reprezentacije, bila ona društvena, medijska, ili filmska. Navedena literatura, istraživanje, filmski izvori te rezultati ankete i odgovori ispitanika upućuju na to kako Balkan kao koncept i vrsta diskursa postoji sa svojim predodžbama o balkanskim narodima, a oni ih osjećaju kao svoje vlastite i osobne, te ih stoga koriste u svojem (filmskom) zanatu te od istog ostvaruju profit.

5. POPIS LITERATURE

1. Aydođan D., (2017) *Balkan Representations in Balkans Cinema and Balkan Image*, vol.1, Mediterranean International Congress on Social Sciences, Ohrid
2. Bakić- Hayden, M. (2006) *Varijacije na temu Balkan*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju I. P. „Filip Višnjiæ“ Beograd,
3. Bjelić, I. Dušan i Savić, Obrad, ur., (2003), *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*, Beogradski krug, Beograd
4. Buden B., razgovarao Pupovac O.(2010) *Ideologija postkomunističke tranzicije*, Up&Undergorund, Bijeli val, Zagreb
5. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (2021) *Domovinski rat*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884>)
6. Ferreira, M.F. (2006), *Nation as narration: the (de)construction of Yugoslavia through Kusturica's cinematic eye*, *Comunicação & Cultura*, n 1, pp. 135-155
7. Guerin F., Hallas R. (2008) *The Image and the Witness: Trauma, Memory and Visual Culture*, *Vertigo Magazine*
(https://www.closeupfilmcentre.com/vertigo_magazine/volume-3-issue-8-winter-2008/the-image-and-the-witness-trauma-memory-and-visual-culture/)
8. Iordanova, D. (2001), *Cinema of Flames, Balkan Film, Culture and the Media*, British Film Institute, London
9. Keen, J (2011) *The Filmmaker as Historian, Above and Below Ground, Emir Kusturica and the Narratives of Yugoslav History, Rethinking History*, Routledge, London
10. Krivak M. (2015) *Retrospektiva Bore Todorovića, Underground, red. Emir Kusturica*, Fantazma o raspadu, Kino Tuškanac, Filmovi.hr,
(<http://www.filmovi.hr/index.php?p=article&id=2216>)
11. Luketić, K. (2020) *Balkan: od geografije do fantazije*, Pelago Signali,
12. Matošević, A. Škokić, T. (2014) *Polutani dugog trajanja balkanistički diskursi*, biblioteka Etnografija, Zagreb,
13. Ocean more (2019) *Geraldine Beigbede: Sponzori*
(<https://www.oceanmore.hr/hr/knjige/proza/graldine-beigbeder-sponzori>), pristupljeno: 25.5.2022
14. Petković, N. (2020) *O čemu govorimo kada govorimo o identitetu*, Disput, Zagreb

15. Said, E. (2008) *Orijentalizam*, pr: Drinka Gojković, Beograd, (https://jelenatorovic.files.wordpress.com/2017/12/kupdf-com_edvard-said-orijentalizam.pdf)
16. Skenderagić, M. (2017) *Danis Tanović: Reditelj u pravo vrijeme, na pravom mjestu*, Filmofil (<http://www.filmofil.ba/danis-tanovic-reditelj-u-pravo-vrijeme-na-pravom-mjestu/>)
17. Struna (2011) *Balkanizam* Hrvatsko strukovno nazivlje (<http://struna.ihjj.hr/naziv/balkanizam/22563/>), pristupljeno: 25.5.2022.
18. Todorova, M. (2015) *Imaginarni Balkan*, pr. Karnea Cindrić, Ljevak d.o.o, Zagreb
19. Volčić Ž., Erjavec K. (2014) *Transnational celebrity activism in Bosnia and Herzegovina: Local responses to Angelina Jolie's film In the Land of Blood and Honey*, European Journal of Cultural Studies, The Sage (
20. Zekri, I. (2016) *Genocide and Ethnic Cleansing: An Analysis on the Role of the United Nations during the Bosnian War*, UReCA: The NCHC Journal of Undergraduate Research & Creative Activity.
21. Zorlak, K. (2022) *Dvije decenije od jedinog bh. "Oskara* (<https://www.aa.com.tr/ba/analiza-vijesti/analiza-dvije-decenije-od-jedinog-bh-oskara/2544266>) 49)
22. Žarkov D., Drežgić R. (2019) *In the Land of Blood and Honey: A Cinematic Representation of the Bosnian War*, The Philosophical Journal of Conflict and Violence, Vol. III, Issue 1, Trivient Publishing, (https://trivent-publishing.eu/journals/pjcv3/10.%20Dubravka%20Zarkov_OA.pdf)
23. Žižek, S. (1999) *The Spectre of Balkan*, vol.6, Issue 2, The Journal (<https://quod.lib.umich.edu/j/jii/4750978.0006.202?view=text;rgn=main>)

6. MEDIJSKI IZVORI:

1. Kusturica, Em. (1995) *Podzemlje*, igrani film
2. Jolie, A. (2011), *U zemlji krvi i meda*, igrani film
3. Tanović, D. (2001) *Ničija zemlja*, igrani film

7. PRISTUP ANKETNIM ODGOVORIMA:

1. Balkanizam kao profit u filmskoj industriji:
https://docs.google.com/spreadsheets/d/1IiYEaCQS_UzVUFyxN-rC3EZ_jNmVB48h7aZoaAn5i0A/edit?usp=sharing

8. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI

Ovaj rad bavi se temom balkanizma, te postavlja tezu kako isti služi kao profit u filmskoj industriji. Obradujući Balkan kao koncept i balkanizam kao vrstu diskursa, argumenti ukazuju na određenu vrstu reprezentacije Balkana i balkanskih naroda u filmskim naslovima, a kroz primjere sljedećih filmova: „Podzemlje“ (r: Emir Kusturica, 1995), „Ničija zemlja“ (r: Denis Tanović, 2001), „U zemlji krvi i meda“ (r: Angelina Jolie, 2011). Rad sagledava poziciju ovih filmskih naslova na razini globalnog uspjeha, konteksta stvaranja te reakcije publike. Kroz ove filmske naslove, čija je tematika Balkan i njegov identitet, neovisno o nacionalnosti redatelja (referirajući se na naslove stranih autora koji su se ipak bavili temama koje se vezuju za identitet Balkana), istražuje se prihvaćanje balkanskih identiteta kao Drugih samima sebi, čime se pospješuje uspjeh određenog filmskog naslova i prepoznatljivost na svjetskoj razini. Provedena anketa s određenim ciljanim skupinama istražuje njihov stav spram prikaza Balkana i njegova identiteta u filmu, s naglaskom na navedene naslove. Također, anketa istražuje što za pojedince označava pojam Balkana i identificiraju li se sa nametnutim identitetom istog. Kroz istraživanje literature, izvora, filmskih naslova i istraživanja anketnim putem ovaj rad bavi se pitanjem Balkana kao živućeg koncepta te gdje je njegovo mjesto u filmskoj industriji, odnosno donosi li profit na razini svjetskog uspjeha ili popularnosti.

Ključne riječi: *Balkan, balkanizam, profit, Podzemlje, Ničija zemlja, U zemlji krvi i meda*

This paper deals with the subject of Balkanism and puts forward the thesis that it serves as a profit in the film industry. Addressing the Balkans as a concept and Balkanism as a type of discourse, the arguments point to a certain type of representation of the Balkans and the Balkan peoples in film titles, and through the examples of the following films:

"Underground" (directed by Emir Kusturica, 1995), "No Man's Land" (directed by Denis Tanović, 2001), "In the Land of Blood and Honey" (directed by Angelina Jolie, 2011). This paper examines the position of these film titles at the level of global success, the context of their creation and audience reaction to them. Through these film titles, whose theme is the Balkans and its identity, regardless of the nationality of the director (referring to the titles of foreign authors who nevertheless dealt with topics related to the identity of the Balkans), the acceptance of Balkan identities as Others to themselves is explored, which enhances the success of a certain film title and recognition on a global level. A survey conducted with certain target groups investigates their attitude towards the portrayal of the Balkans and its identity in the film, with an emphasis on the mentioned titles. Also, the survey investigates what the term Balkans means for individuals and whether they identify with the imposed one of the same. Through the research of literature, sources, film titles and survey research, this paper deals with the question of the Balkans as a living concept and where it is in the film industry, i.e., whether it brings profit at the level of worldwide success or popularity.

Key words: Balkan, balkanism, profit, Underground, No man's land, In the land of blood and honey